

Een blik op de eigen achtertuin.

Stadsgeschiedenis in Belgische en Nederlandse historische tijdschriften (2011)

In 2009 besloot *Stadsgeschiedenis* om van start te gaan met een nieuwe rubriek waarin jaarlijks een overzicht wordt gegeven van wat er verschijnt in Belgische en Nederlandse historische tijdschriften. Op die manier hoopt de redactie u op de hoogte te houden van de recente ontwikkelingen in het onderzoek over de Lage Landen. Niet iedereen kan immers systematisch alle historische tijdschriften doornemen op zoek naar interessante lectuur. Zeker de lokale stadshistorische jaarboeken ontsnappen vaak aan de aandacht, terwijl ze soms interessant vergelijkingsmateriaal bevatten. Een aantal artikels bevat bovendien inzichten die het lokale belang overstijgen. Deze review houdt u samen met de jaarlijkse review over de bijdragen in internationale tijdschriften op de hoogte van de laatste ontwikkelingen in het stadshistorische veld. Dit jaar werden 52 historische tijdschriften doorplozen om de voorliggende review samen te stellen: zestien algemene, achttien Belgische en achttien Nederlandse periodieken.¹ In totaal werden maar liefst 85 artikels geselecteerd over de geschiedenis van steden in de Nederlanden.

Ontwikkeling, groei en planning van steden

Economische ontwikkelingen

In 'Crédit médiéval et villes périphériques: le cas du duché de Brabant durant le XIIIe siècle', *Revue belge de philologie et d'histoire* 89 (2011) 423-438 bespreekt David Kusman de stimulerende rol van grenssteden voor de ontwikkeling van de middeleeuwse economie. De auteur stelt in zijn onderzoek de steden Nijvel, Zoutleeuw en 's-Hertogenbosch centraal. Volgens Kusman hadden deze steden, juist omdat ze grenssteden waren, een voordeel op de gevestigde machtscentra. In tegenstelling tot Brussel en Leuven, die nieuwkomers vooral als concurrenten zagen, waren de grenssteden ontvankelijker voor commerciële migranten. Onder andere het gebruik van Latijn door de stadskanselarij voor het verifiëren van financiële transacties ('s-Hertogenbosch) en de vele rapporten van gemeentelijke geldwisselaars met etnische en religieuze minderheden (Léau) getuigen daarvan. Juist deze plaatsen waren volgens Kusman 'des lieux d'innovation bancaire'. Financiële innovaties staan ook centraal bij Herman van der Wee in zijn artikel 'Les innovations de la technique financière à Bruges, Anvers et Amsterdam (XIIIe-XVIIIe siècle)', *Revue belge de philologie et d'histoire* 89 (2011) 861-872. Hij bouwt voort op zijn voorgaande oeuvre en argumenteert dat de financiële 'revolutie' in Londen in de negentiende eeuw niet de verklaren is zonder de fundamentele financiële innovaties die in de voorgaande eeuwen in de lage landen hebben plaats gehad. Cruciaal daarbij zijn onder andere de introductie van kredieten op lange termijn (Brugge), de oprichting van een moderne beurs (Antwerpen) en de wisselbank (Amsterdam). Deze vormen, aldus van der Wee, de schakel tussen de financiële revoluties in Italië aan het eind

¹ Een volledige lijst met alle geraadpleegde tijdschriften is te vinden op <http://www.eshcc.eur.nl/VanDijck>. De voorliggende review behandelt de jaargang 2011 omdat heel wat lokale stadshistorische tijdschriften laat verschijnen. Op het moment dat de review werd samengesteld, was jaargang 2012 nog niet beschikbaar voor alle doorgenomen tijdschriften.

van de Middeleeuwen en die in Engeland in de negentiende eeuw. Het zou interessant zijn als de auteur deze hypothese als uitgangspunt zou nemen om te reflecteren op deze financiële 'revoluties'. Is deze term dan nog wel gerechtvaardigd?

Naast financiële innovaties staan ook de relaties tussen stad en nijverheid centraal. In 'Het Lierse bier doorheen de eeuwen. "Waar geen caves op tafel is, daar is voorwaar geen kerremis"', *Eigen Schoon en De Brabander* 94 (2011) 19-32 bespreekt Erik Aerts de ontwikkeling van de Lierse bierproductie over een periode van vijf eeuwen. Tot in de zestiende eeuw kende de biernijverheid een vrij kleinschalige productie. De gouden tijd van het Lierse bier lag tussen 1650-1720 en was grotendeels het gevolg van de export van caves, het zogenaamde Lierse superbier. In dezelfde jaren kregen de brouwers het recht zich als een zelfstandige beroepsgroep te verenigen, hetgeen hen ook politieke macht bezorgde. Vanaf de jaren 1720 raakte de Lierse biernijverheid in verval. Jean Paul Peeters richt zich in 'De lakenhallen van de stad Diest te Antwerpen en te Bergen-op-Zoom in de 15de eeuw', *Eigen Schoon en De Brabander* 94 (2011) 237-246 op de lakennijverheid van de stad Diest en de manier waarop deze zichzelf positioneerde (zowel letterlijk als figuurlijk) op de markten in Antwerpen en Bergen-op-Zoom. Peeters toont aan dat het, om met de concurrentie mee te kunnen dingen, van cruciaal belang was om eigen verkooppunten in de handelscentra te hebben. Om zich van een gunstige positie te kunnen verzekeren sloot de stad Diest in de vijftiende eeuw verschillende huurcontract af en verkocht het bijvoorbeeld lijfrenten voor de bouw van kramen in Antwerpen.

Heide Deneweth onderzoekt in 'A fine Balance. Household finance and financial strategies of Antwerp households 17th-18th century', *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* 8 (2011) 15-43 aan de hand van boedelinventarissen hoe huishoudens hun uitgavenpatronen aanpasten aan economische en sociale veranderingen. Zij levert daarmee een belangrijke bijdrage aan de historiografie over *consumer relations*, de opkomst van loonarbeid en sociale polarisering. Uit de twee steekjaren 1660 en 1780 trekt Deneweth enkele voorlopige conclusies, die door middel van verder onderzoek onderbouwd dienen te worden. Onder andere valt op dat huishoudens vaker protectionistische maatregelen nemen om te voorkomen dat de familie van een overleden partner, of zelfs de kinderen, beslag legden op een erfenis. Daarnaast vermoedt Deneweth dat de lagere delen van de bevolking steeds slechtere toegang tot kredieten hadden. Vooral arbeiders in de textielindustrie werden steeds vaker geconfronteerd met tijdelijke werkeloosheid, hetgeen hun kredietwaardigheid ernstig verminderde. Deneweth pleit dan ook dat vooral deze laatste groep meer aandacht verdient: accelereerde hun beperkte toegang tot kredieten de neerwaartse spiraal tot armoede?

In het themanummer van *Revue du Nord* 39 (2011) staat het leven van Jules-Émile Scrive, een industrieel in Lille, centraal. In de inleiding 'Faire de l'histoire à hauteur d'homme', 279-282 stelt Didier Terrier dat de rode draad van het nummer gevormd wordt door de continue uiteenzetting van de auteurs met de ego-document als bron: welke relatie is er tussen de auteur en de werkelijkheid? In welk opzichte is hij representatief voor een grotere groep of periode? De bijdragen in het themanummer zijn zeer uiteenlopend. In het kader van economische geschiedenis verdient vooral het artikel van Muriel Petit-Konczyk, 'Gérer son portefeuille à la fin du XIXe siècle', 367-380 aandacht. Aan de hand van de notities van Scrive onderzoekt zij hoe grote industriëlen, juist in de tijd van de neergang van de industrie, hun kapitaal investeerden. Volgens Petit-Konczyk tonen de aantekeningen van Scrive dat de inkomsten uit investeringen steeds belangrijker werden ten opzichte van diegene uit hun ondernemen. Zo hield Scrive vast aan een beoogd rendement van 5% en nam hij geen onnodige risico's met investeringen in nieuwe technologieën. Dit artikel, en ook de andere artikelen in het themanummer, vervallen zo nu en dan in anekdotiek. Hoewel er vergelijkingen worden getrokken met andere industriëlen in het noorden blijven de conclusies

steken bij Scrive. Wanneer de auteurs zich sterker uiteen hadden gezet met de door Terrier verwoorde reflectie op het ego-document als bron, had dit wellicht voorkomen kunnen worden. De aantekeningen van Jules-Émile Scrive lijken juist interessante informatie te bieden en als bron waarde te hebben voor diepgaander historisch onderzoek.

In 'Het onverwachte gelijk van Van Eesteren. Buurtwinkels in Slotermeer tussen 1953 en 2011', *Maandblad Amstelodamum* 98 (2011) 31-41 onderzoekt Reinout Klaarenbeek de buurtwinkels als exponent van de functionele stedenbouw. De winkels in Slotermeer hebben de afgelopen decennia veel veranderingen ondergaan. Klaarenbeek bespreekt de architectonische verandering en stelt dat het onderscheid tussen de etalage en de openbare ruimte voor de winkel steeds verder is vervaagd. Bovendien zijn veel buitenlandse ondernemers in het gat gesprongen, dat ontstaan is door het terugtrekken van zelfstandige autochtone winkeliers.

Het sociale weefsel: overleven in de stad

Willem Frijhoff, 'Kinderwens en ouderleed in Rotterdam rond 1600: een voorgewende zwangerschap en twee misvormde baby's', *Rotterdams Jaarboekje* (2011), 90-117 komt de mentale levenssfeer van de bevolking in de Rotterdamse buurt de Doelen een stuk dichterbij. Dit heeft deels te maken met zijn bron, een acht bladzijden tellend gedrukt pamflet uit 1610 waarin de plaatselijke bakker Thomas Matthijsz verslag doet van twee dramatische gebeurtenissen die zich in maart van dat jaar in zijn buurt voordeden. De handelsreiziger Haesgen Aeryaens, die in Brabant de tijken (beddenovertrekken) verkocht die haar man produceerde, kwam van een van haar reizen terug met een baby. Ze veinsde zwanger geweest te zijn, maar had het kind weten los te praten van een straatarme soldatenvrouw die in een herberg van haar zesde kind beviel. Pas toen de wettige vader het kind alsnog kwam opeisen in Rotterdam, kwam haar bedrog uit. Vlak daarna werd in de Pannekoekstraat een misvormde baby geboren, op het moment dat de herinnering aan een ander misvormd kindje, dat twaalf jaar daarvoor in dezelfde straat geboren was, waarschijnlijk nog springlevend was. Een 'schrickeleijk teken' aldus het pamflet (108), dat volgens Frijhoff een moreel en religieus doel had om gelovigen te bekeren van hun zondige leven. Juist in 1610 was de religieuze situatie in Rotterdam explosief en woedde een strijd tussen de meer vrijzinnige en strenge gereformeerden. Frijhoff plaatst het pamflet niet alleen een bredere historische context, maar maakt de lezer ook deelachtig van zijn archiefonderzoek naar de buurt en alle personen. Zijn reconstructie van het leven van alledaagse mensen is een overtuigend voorbeeld van microgeschiedenis. Wie de bij het artikel afgebeelde plattegrond van de Doelen uit 1626 bekijkt, beziet de buurt na lezing van het artikel met andere ogen.

De afgelopen 40 jaar hebben steden een belangrijke plaats ingenomen op de agenda van de sociaaleconomische geschiedschrijving. Manon van der Heijden onderzoekt de belangrijkste ontwikkelingen binnen deze discipline in 'Dutch urban history. Trends in the socio-economic history of urban communities', *Brusselse cahiers* 43 (2011-2012) 9-24. Daarbij stelt zij vast dat er drie thema's centraal stonden voor de vroegmoderne stadsgeschiedenis: stedelijke elites, staatsvorming en stedelijke financiën en burgerschap en *civil society*. In het artikel besteed van der Heijden vooral aandacht aan recente historiografische ontwikkelingen op het gebied van stedelijke voorzieningen. Een van de belangrijkste conclusies van de afgelopen jaren is dat de publieke voorzieningen van vroegmoderne steden niet gecentreerd waren binnen een stadsbestuur, maar grotendeels in de handen waren van religieuze instellingen, gilden, buurtcoöperaties en individuele burgers. Van der Heijden concludeert dat verder onderzoek nodig is om inzicht te krijgen in de rol van burgers, vooral wat betreft hun financiële bijdragen, in dit systeem van stedelijke voorzieningen.

Een keur aan artikelen toont aan dat dit verdere onderzoek volop bezig is. Elise van Nederveen Meerkerk onderzoekt in 'Donner apres la mort. Dons de charité et culture urbaine du don à Utrecht et a Zwolle, 1600-1800', *Brusselse cahiers* 43 (2011-2012) 145-176 de armenzorg in de Republiek. De resultaten in dit artikel zijn onderdeel van een groter onderzoek binnen het NWO-project 'Giving in the Golden Age'. Volgens historici was de armenzorg in de Noordelijke Nederlanden een goed functionerend systeem. Een reden hiervoor is vaak gezocht in de relatieve rijkdom in de Gouden Eeuw. Van Nederveen Meerkerk onderzoekt of deze vooronderstelling ook daadwerkelijk hout snijdt. Aan de hand van een kwantitatieve analyse van testamenten en legaten toont zij aan dat de sekseratio en de huwelijksstatus van de donateurs in grote lijnen overeen kwam met die van de bevolking. Anders dan vaak gedacht, waren vrouwen niet oververtegenwoordigd. Er waren ook verschillen in de aard en de hoeveelheid donaties in Utrecht en Zwolle. Deze werden vooral veroorzaakt door de sociale structuur in de twee steden. Zo was in Utrecht de elite veel sterker vertegenwoordigd onder de donateurs dan in Zwolle. Andersom werd in Zwolle aan een groter aantal verschillende liefdadigheidsinstellingen gegeven. Anne Winter bekijkt in 'Travailleurs migrant sou pauvres étrangers? Politiques de migration dans les villes du Brabant au 18e siècle', *Brusselse cahiers* 43 (2011-2012) 107-123 de armenzorg vanuit een andere hoek. Centraal staat bij haar de armenzorg als een manier voor vroegmoderne steden om migratie te reguleren. In de achttiende eeuw kwam er door toenemende migratie een stijgende druk op stedelijke sociale voorzieningen. Steden maakten steeds vaker gebruik van maatregelen voor migranten om deze druk te verminderen. Dit dezen zij onder andere door middel van borgbrieven, bilaterale of multilaterale overeenkomsten tussen steden en parochies voor collectieve garanties en het beperken van het verkrijgen van burgerrecht. Winter beargumenteert echter dat de criteria voor het in- of uitsluiten van de toegang tot armenzorg van migranten niet eenduidig waren, maar juist het resultaat van een constante interactie tussen de belangen van onder andere de verstrekkers en ontvangers van armenzorg, de lokale politiek en werkgevers.

Zodra de dood een plaats krijgt in het publieke domein, is het een belangrijk thema voor stadshistorisch onderzoek. Maurice Heemels onderzoekt in 'In paradisum te Angeli? Sociale status en rites de passages na het overlijden in Roermond tussen 1870 en 1940', *Jaarboek van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg* LVI (2011), 77-105 begrafenisrituelen in Roermond in de periode 1870-1940. Hij interpreteert de diverse procedures en het ceremonieel rondom de dood als overgangsrutuelen, conform de etnologische definitie van *rites de passages*. De begrafenisstoet, de begrafenisdienst, overlijdensberichten in kranten en aansprekers bij de aangifte van overlijden, gaven iemands overlijden een publiek karakter die de sociale positie van de overledene in de maatschappelijke orde tot uitdrukking brachten. In de onderzochte periode constateert Heemels een duidelijke toename van statusbewustzijn, die zich uit in een steeds uitgebreider en duurder begrafenisceremonieel.

In 'La Ville de Gand et l'aide aux chômeurs (1900-1914). Une innovation communale à resonance nationale et internationale', *Revue belge de philologie et d'histoire* 89 (2011) 889-917 onderzoekt Guy Vanthemsche het zogenaamde 'Gentse Systeem' van werkloosheidsverzekering. Deze organisatievorm werd uiteindelijk in vele delen van Europa ingevoerd. In dit artikel beperkt Vanthemsche zich tot het ontstaan van het systeem in Gent zelf en onderzoekt de specifieke karakteristieken van de stad die het systeem gevormd hebben. Belangrijk daarbij waren de hoge organisatiegraad van vakbonden in de stad, ruim voor de invoering van het systeem. Naast socialistische vakbonden, waren ook sociaal-democraten en liberalen verenigd in organisaties. De auteur betoogt dat het juist deze concurrentie tussen deze bewegingen was, die voor een dynamiek zorgde die essentieel was voor het ontstaan van het 'Gentse systeem'.

Volgens Stefanie Robbe is het internationaal historisch onderzoek naar de Eerste Wereldoorlog gebaat bij meer bijdragen van de historische demografie, het onderzoeksveld dat door studie van gedragspatronen ook inzicht kan geven in de mentale levenssfeer van de bevolking. In 'Liefde in tijden van oorlog. Het huwelijk in Kortrijk 1914-1918, *De Leiegouw* 53 (2011) 1, 121-138 betoogt de auteur dat het algemeen aanvaarde idee dat de oorlog een breukmoment is (een bewering die overigens niet met bronnenmateriaal onderbouwd wordt) niet opgaat voor het huwelijksgedrag. Uit haar analyse van de huwelijksmarkt in Kortrijk tussen 1911-1919 blijkt dat in de oorlog weliswaar minder getrouwd werd en mensen jonger in het huwelijksbootje stapten, maar dat na de oorlog oude patronen gewoon werden voortgezet. Echtlieden kozen elkaar uit op basis van leeftijd, sociale status en nabijheid en trouwden rond hun zevenentwintigste.

Criminaliteits- en rechtsgeschiedenis: een diffuus veld

In tegenstelling tot de verschillende andere deelvelden binnen de stadsgeschiedenis, hebben de bijdragen van de criminaliteits- en rechtsgeschiedenis geen dominante thema's die centraal staan. De probleemstellingen in de artikelen komen niet voor uit 'grote' historiografische discussies, zoals dit bijvoorbeeld bij de sociale geschiedenis meer het geval is.

Twee studies, met uiteenlopende conclusies, houden zich bezig met rechtspraktijken in Vlaanderen in de 15^e eeuw. In 'Repressie of gratie? Verbanningen in Sint-Winoksbergen (1386-1475)', *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge* 148 (2011) 291-348, onderzoekt Kristof Papin de praktijk van de verbanning met behulp van bannelingsregisters. Centraal in zijn onderzoek staan de 'onproffitelicken'. Hoewel Papin zich uiteenzet met de historiografische traditie van de betekenis van deze term, laat hij het na een eigen definitie te geven. Tevens was het raadzaam geweest als de auteur naast de eigentijdse redenen voor verbanning een eigen categorisering had gemaakt. Zo is het voor de lezer onduidelijk wat voor overtredingen schuilgaan achter 'putiersceipe' of 'orribelheden'. Desondanks levert de studie interessante informatie over het sociale profiel van de bannelingen, hetgeen voor verder onderzoek als vergelijkingsmateriaal van nut kan zijn. In 'Le parfum cosmopolite des villes des anciens Pays-Bas du xve siècle, source d'un comportement social, éthique et culturel spécifique', *Revue belge de philologie et d'histoire* 89 (2011) 619-632 beargumenteert Prevenier dat door de hoge mobiliteit in Vlaamse steden er een *parfum cosmopolite* was. Dit resulteerde volgens hem in grotere tolerantie. Daardoor ontstond er een dichotomie tussen theorie en praktijk onder andere ten opzichte van prostitutie en buitenechtelijke kinderen. De voorbeelden die Prevenier aandraagt beperken zich echter vooral tot de elite. Een vergelijking met het artikel van Papin roept de vraag op of de gehele bevolking profiteerde van deze 'tolerantie'. Daarnaast is verhoogde mobiliteit alleen een magere verklaring voor een tolerant klimaat. Het was interessant geweest wanneer de auteur zich uiteen had gezet met andere mogelijke verklaringen.

In 'Het vrouwenoproer. 1 en 2 augustus 1616 te Delft', *Jaarboek Delfia Batavorum* (2011) 107-122 kijkt Thijs van der Heijden met een nieuwe bril naar het beroemde vrouwenoproer in Delft. Hij verwerpt de traditionele lezing, waarbij het oproer wordt gekwalificeerd als een belastingoproer, en bestempeld het als een politiek oproer. Van der Heijden onderzoekt de rol van het stadsbestuur, het gewest Holland en de schutterij. Dergelijke insteek biedt de kansen om conflicterende belangen en de strijd om macht op de verschillende bestuurlijke niveaus te onderzoeken. De auteur laat deze mogelijkheid echter te weinig liggen. Desondanks biedt het artikel nieuw perspectief in de traditionele lezing van vroegmoderne oproeren.

Liesbeth Cackebeke analyseert aan de hand van gerechtsdossiers in "Het zijn alle teven". Prostitutie in de stad Brugge: een sectoranalyse', *Handelingen van het Genootschap*

voor *Geschiedenis te Brugge* 148 (2011) 358-425 de prostitutie in Brugge. De auteur onderzoekt de soorten prostitutie, de locatie en de netwerken van de prostitutiesector in de stad. Tevens besteedt ze aandacht aan de profielkenmerken van de prostituees. Vooral het onderzoek naar de netwerken biedt goede aanknopingspunten voor verdere studie: het toont aan dat de blik op één stad onze kennis over prostitutie beperkt. Het ging hierbij niet alleen om de individuele migratienetwerken van prostituees, maar om georganiseerde netwerken. Zo wisselden bordelen in verschillende steden prostituees uit. Daarnaast kunnen de verzamelde gegevens in het artikel dienen als vergelijkingsmateriaal met andere bestaande studies over prostitutie.

Carmen van Praet levert met 'De bestraffing van economische collaboratie in de hout- en meubelsector door de krijgsraad van Mechelen (1945-1948)', *Handelingen Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen* 115 (2011) 151-211 de enige bijdrage voor de twintigste eeuw. In het informatiedichte artikel bespreekt Praet de processen voor de krijgsraad van de belangrijkste houthandelaren te Mechelen. Door de vergelijking met Kortrijk stelt Praet vast dat er op nationaal vlak geen gemeenschappelijke politiek werd gevoerd wat betreft de bestraffing van economische collaborateurs. In Kortrijk werden veel zwaardere straffen uitgesproken dan in Mechelen. Volgens de auteur is dit vooral te verklaren doordat de Mechelse bedrijven zich tijdens de oorlog in verschillende collectieven hadden verenigd. Daardoor konden zij zich indekken door een groepsverantwoordelijkheid.

Elites en bestuur

Net als elk jaar werd er ook in 2011 heel wat aandacht geschonken aan politieke elites. Zo wordt de Haagse elite uit de befaamde Lange Voorhout uitgebreid bestudeerd in 'Status op z'n Hollands. De bewoners van het Lange Voorhout en hun buitenplaatsen en tuinen tussen 1650 en 1750', *Die Haghe* (2011) 11-4 van de hand van Josje Schnitzeler. Na een gedegen groepsportret van de bewoners van deze Haagse straat en hun buitenhuizen gaat de auteur dieper in op de buitenplaatsen Hofwijck, Zorgvliet, Duinrell, Clingendael en Damsigt. Op basis van deze gegevens concludeert Schnitzeler dat de Haagse elite minder geld investeerde in dit soort residenties dan de Engelse adel. Dat kan mogelijk in verband worden gebracht met de andere – meer bescheiden – positie van de adel in de Republiek, al suggereert de auteur ook dat het gewoon te maken had met de beruchte Hollandse zuinigheid. Verder wijst Schnitzeler erop dat de aanschaf van een buitenplaats geen aanleiding gaf tot het uitbreiden van de politieke netwerken omdat de buitenplaatsen allemaal in elkaar buurt lagen waardoor men in de zomer op het platteland gewoon dezelfde burens had als in de winter in de Lange Voorhout.

De centrale plaats van studies over stedelijke elites blijkt ook uit de keuzes die werden gemaakt in het kader van het Utrechtse project 'Waard om te weten'. Nadat de provincie Utrecht in 2000 de opdracht had gegeven om een lijst te maken met alle thema's waar meer historische kennis over nodig is, werd in 2007 door Mieke Heurneman deze 'leemtelijst' gepubliceerd. Opvallend aan de lijst is wel dat zowat alle klassieke historische onderwerpen erin zijn opgenomen. Interessant is wel het gegeven dat de provincie hierbij in 2006 ook een oproep deed aan alle archiefinstellingen, musea en historische verenigingen om een bijdrage te leveren aan dit project. Uiteindelijk gaf de leemtelijst aanleiding tot het opstarten van een onderzoeksgroep die de bestudering van elites in de provincies Utrecht ter harte neemt. Dit resulteerde in een aantal studies van de bestuurlijke elites in Utrechtse plaatsen zoals Doorn, Maarssen, Oudewater, Rhenen, Wijk bij Duurstede, Woudenberg en Zeist tijdens de steekproefjaren 1747, 1786/87, 1795, 1813/15 en 1848/51. Er werd dus gekozen voor een beperkte chronologische afbakening.

De resultaten van dit onderzoek werden in *Jaarboek Oud-Utrecht* (2011). In dit overzicht zullen niet alle verschillende deelstudies worden besproken, maar wordt kort stilgestaan bij de eindconclusies van Renger de Bruin. Hij concludeert dat loyaliteit doorheen de achttiende eeuw steeds meer belangrijker werd dan afkomst. Deze ontwikkeling verstevigde de positie van de stadhouder, maar ze waren ook gunstig voor de stedelijke regenten die afspraken maakten over de verdeling van bestuurlijke posten (de zogenaamde ‘correspondenties’). Verder blijkt dat dorpsbesturen aan het einde van de vroegmoderne periode meer sociaal open waren dan de stedelijke magistraten. Wel was ook op het platteland sprake van een zekere familiale contuïteit. Bovendien stond de adel er nog erg sterk. De patriottenbeweging van de jaren tachtig van de achttiende eeuw bracht hier weinig verandering in, die leidde vooral in de steden tot een beperkte sociale opening naar de onderste regionen van het patriciaat en de hogere burgerij toe. De Franse Revolutie bleek vooral op het platteland voor een ongeziene omslag te zorgen omdat het een einde maakte aan de overheersende positie van de adel. Al was het niet zo dat er in de steden amper iets veranderde. In tegendeel, aanvankelijk betekende de Franse inlijving het einde van de regentenklasse en de stedelijke autonomie. Later in de negentiende eeuw werd ook het juridische onderscheid tussen stad en platteland afgevlakt wat natuurlijk implicaties had voor de stedelijke bestuurlijke elite. Aan alles blijkt een einde te komen, behalve dan aan de stedelijke regenten, want hun namen keerden na de inhuldiging van koning Willem I langzaam terug in de stedelijke besturen.

De overgang van vroegmoderne naar moderne periode staat ook centraal in het artikel “‘De oppermagt des volks’”. Radicale democraten in Leiden tussen nationaal ideaal en lokale werkelijkheid (1795-1797)’, *Holland* 43 (2011) 3-23 van Pepijn Brandon en Karwan Fatah-Black. Zij vertrekken in hun bijdrage vanuit de paradox dat de radicale revolutionairen streefden naar beperkte lokale autonomie op politiek vlak, maar tegelijk zelf amper op het bovenlokale vlak waren georganiseerd. Om deze tegenstelling te onderzoeken, gaan de auteurs nader in op de arrestatie van vijf radicale democraten uit Leiden en omgeving door het provinciaal bestuur van Holland in 1797. Uit de reacties op deze actie blijkt dat deze lokale Leidse casus nationaal werd besproken. Bovendien wijst de ideologische onderbouwing van deze steunbetuigingen uit dat de radicale democraten ook ideologisch wel degelijk op één lijn zaten. Wel moeten de auteurs besluiten dat dit uiteindelijk niet uitmondde in een provinciaal of nationaal samenwerkingsverband.

In een erg uitgebreide en goed gedocumenteerde bijdrage beschrijft Herwig De Lannoy in ‘Politieke machtsstrijd in de stad Mechelen. De gemeenteraadsverkiezingen van 1830 tot 2006’, *Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen* 115 (2011) 49-150 de ideologische verhoudingen binnen het Mechelse stadsbestuur in de moderne tijd. Hoewel de auteur vooral de aandacht vestigt op de interne ontwikkelingen binnen de stedelijke politiek, wijst hij ook op de eigenheid van de Mechelse situatie. Zo bleef het unionisme er langer stand houden door de sterke positie van de orangisten in de Dijlestad. Toen de verstandhouding tussen liberalen en katholieken dan toch spaak liep in het midden van de negentiende eeuw kwamen de liberalen aan de macht als gevolg van de betere partijorganisatie. De katholieken reageerden door zichzelf ook beter te organiseren wat al snel succes opleverde. Uiteindelijk zouden de katholieken tot de Eerste Wereldoorlog aan de macht blijven in de bisschopsstad. Hoewel de socialisten daarna de grootste partij werden, zorgde een coalitie tussen katholieken en liberalen ervoor dat ze tot na de Tweede Wereldoorlog uitgesloten bleven van het stedelijke bestuur en pas in 2000 werden ze kortstondig naar de oppositiebanken verwezen.

Kerk en samenleving

Aan het eind van de vijftiende eeuw telde een stad als Kortrijk op 5000 inwoners, naast een paar honderd geestelijken in kloosters, ruim honderd ambten voor seculiere geestelijken, verbonden aan de twee grote kerken en enkele gasthuizen en hospitaals. Hendrik Callewier, 'Van God of van de wereld? De seculiere geestelijkheid in et Kortrijkse tijdens de late middeleeuwen (eind 14de-begin 16de eeuw)', *De Leiegouw* 53 (2011) 193-214 biedt een informatief overzicht van hun religieuze taken, privileges en ondeugden. Veruit de meeste seculiere geestelijken waren actief in de memoriecultus: maar liefst 69 kapelannen dienden in opdracht van rijke families voortdurend in zijkapellen missen op voor overledenen, vaak zonder aanwezigheid van publiek. De accumulatie van lucratieve kerkelijke ambten nam soms buitensporige vormen aan: een zekere Pieter van Vlenke verzamelde tussen 1444 en 1478 minstens 55 baantjes verspreid in het hele bisdom Doornik. Klachten over absentisme waren aan de orde van de dag. Dat geldt ook, aldus onthuld in rekeningboeken, voor seksueel contact met gehuwde vrouwen, begijnen en publieke vrouwen, verboden herbergbezoek, speelschulden, woekerleningen en diefstal.

Terwijl de middeleeuwse clerus en religieuze cultuur van bedelorden, begijnen en processies door historici vrij grondig zijn bestudeerd, is er volgens Anne-Laure van Bruane en Michal Bauwens nog verbazingwekkend weinig onderzoek gedaan naar de wijze waarop stedelingen in de late middeleeuwen hun parochiekerken beleefden. In 'De Sint-Jacobskerk te Gent. Een onderzoek naar de betekenis van de stedelijke parochiekerk in de zestiende-eeuwse Nederlanden', *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent* 65 (2011) 103-125 zetten zij enkele interessante contouren van hun nieuwe onderzoeksproject uiteen. Een belangrijke constatering is dat de centraal gelegen Sint-Jacobskerk als 'kleine' parochiekerk maar liefst 3000 tot 4000 parochianen telde: met slechts twee pastoors konden deze Gentenaren nauwelijks op persoonlijke zielzorg rekenen. De franciscaner en dominicaner bedelorden sprongen gretig in het gat in de markt – met vele conflicten over bevoegdheden tot gevolg. Opvallend is ook de golfbeweging tussen familiale en corporatieve devotie. Eind vijftiende eeuw namen corporaties veel familiekapellen en kapelannen over, terwijl een eeuw later de rijke Gentse families zich opnieuw volop met kapellen en missen profileerden. Het ooggetuigeverslag van Marcus van Varnewijck blijkt een zeer fraaie bron om inzicht te krijgen in de grote gevoelswaarde die stedelingen rond de Beeldenstorm hechtten aan hun verwoeste parochiekerk: 'Ander werden daerof zieck, anderen laghen 's nachts in haer bedden ende zuchten ende en weenden, ende laghen met ghevauden handen, mans ende wijfs.'

In Douai, in de zestiende eeuw nog een bolwerk van de contrareformatie in de Zuidelijke Nederlanden, kwam de eeuwenlange onvrede over de privileges en ondeugden van de kerkelijke autoriteiten na de Franse Revolutie tot een spectaculaire explosie. Alle kerkelijke goederen werden onteigend en grotendeels aan de hoogstbiedenden verkocht. Bernard Lefebvre, 'Sous la Révolution, l'aliénation des biens de l'Église à Douai, ville très catholique', *Revue du Nord* 389 (2011) 89-110 beschrijft minutieus de ingrijpende omwenteling die dit in het stedelijke landschap en de lokale kapitaalsverhoudingen teweegbracht. De kerken en andere religieuze gebouwen verwisselden voor ruim zeven miljoen pond van eigenaar en werden in veel gevallen afgebroken en door woonhuizen vervangen. De gewone huizen in kerkelijk bezit, zo'n vijftien procent van het totale huizenbezit, gingen voor ruim twee miljoen gulden van de hand. Naast enkele speculanten, vaak bestuurders, en enkele buitenlanders blijkt vooral de lokale middenstand flink van de ontmanteling van de kerkelijke bezittingen te hebben geprofiteerd. Voor samen bijna een ton pikten ze ook flink wat religieuze objecten, meubels, tapijten, keukengerei, veestapel, klokken en andere onroerende goederen mee.

Het culturele leven

In 'Wie de jeugd heeft, heeft de toekomst. Onderwijs in stad en land van Breda tussen 1500 en 1800, in het bijzonder de Franse scholen', *Jaarboek De Oranjeboom* 64 (2011), 253-286 vestigt Ton Kappelhof de aandacht op de Franse School, een schooltype dat sinds het begin van de zestiende eeuw in de Noordelijke Nederlanden voorkomt en waar nog weinig onderzoek naar bestaat. De Franse scholen namen een middenpositie in tussen de dorps- en stadsscholen, waar Nederduits werd gesproken en de Latijnse school, die de zonen van de bestuurlijke elite bediende en hen voorbereidde op universitair onderwijs. Kappelhofs archiefonderzoek naar de Franse kostscholen in Breda en Oosterhout geeft niet alleen inzicht in de ambities, lesprogramma's en het dagelijks bestuur van de scholen in de periode 1500-1800, maar beschrijft ook hoe kerk en overheid met wisselend succes en in toenemende mate de kwaliteit en inhoud van het onderwijs controleerden. De voortdurende censuur van de katholieke literatuur en geloofspraktijken en het weren van katholieke meesters springen hierbij het meest in het oog. Desondanks bediende menig gereformeerde meester de katholieke bevolking graag, met katholieke schoolboeken bijvoorbeeld, al was het maar om meer schoolgeld in kas te brengen (265).

Claartje Rasterhoff bestudeert in 'Carrière en concurrentie in een culturele sector. De Amsterdamse boekhandel, 1580-1800', *De zeventiende eeuw* 27 (2011) 2, 162-179 de explosieve groei van het aantal boekhandelaren in Amsterdam na de Alteratie. In 1578 waren het er een handvol, in 1649 meer dan honderd. Terwijl andere sectoren, zoals de kunstmarkt, daarna inzakten, consolideerde de boekverkoop zich in de achttiende eeuw en nam de gemiddelde overlevingskans van de boekhandel zelfs toe. Rasterhoffs verklaring hiervoor is de specialisering in het boekenvak: uitgeven en verkopen werden van elkaar gescheiden waardoor het aantal directe concurrenten afnam. Hoe specifiek deze situatie voor Amsterdam was, en hoe de Amsterdamse boekhandel zich tot die in andere steden verhield, komt in het artikel niet aan de orde.

Het interstedelijk vergelijkend perspectief is in 'Urban institutions and the formation of a theatre repertoire in Amsterdam and Hamburg', *Brusselse Cahiers* 43 (2011-2012), 125-130 van Cornelis van der Haven juist het uitgangspunt. Voor zijn onderzoek naar het Nederlands en Duitstalige theaterrepertoire tussen 1675 en 1750 richt hij zich op de Amsterdamse Stadsschouwburg en de Opera in Hamburg, destijds de belangrijkste publieke theaters voor hun respectievelijke taalgebieden. Van der Haven verzet zich tegen de meer gebruikelijke invalshoeken van de literatuurwetenschappen om drama vanuit een nationaal vergelijkend perspectief te bestuderen of gericht zijn op de auteur en het publiek van het repertoire. Hierdoor wordt volgens hem de betekenis van het theater als reflectie van de stedelijke dynamiek en een stedelijke levenswijze veronachtzaamd. In Amsterdam en Hamburg, beide relatief vrije steden in een gedecentraliseerde politieke structuur, was het theater niet in handen van het centrale gezag, maar van zelfbewuste stadsbesturen. Zij hielden toezicht op de programmering en vierden er belangrijke politieke gebeurtenissen met speciale voorstellingen. Daarnaast wijst Van der Haven op de intensieve betrokkenheid bij het theater van kooplieden, geestelijken en, in Hamburg, diplomaten. Vanuit deze meer instrumentele benadering wijst Van der Haven op de experimentele en innovatieve kwaliteiten van het theaterrepertoire uit deze periode, dat doorgaans als saai en commercieel gekwalificeerd wordt.

De functie van het theater in het netwerk van politieke, religieuze, economische en sociale belangen staat ook centraal in het artikel van Claude Bruneel, 'La pratique du theater à Lessines et dans les campagnes du Hainaut septentrional. L'interdiction des autorités en 1786-1788' in *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis* 177 (2011) 155-181. De theatervoorstellingen die in de tweede helft van de achttiende eeuw op het

platteland van Henegouwen door de jeugd werden georganiseerd, met goedkeuring van de lokale overheden, werden regelmatig door hogere overheden als de provincieraad bekritiseerd of verboden. Ze zouden een bedreiging van de openbare en maatschappelijke orde vormen, maar feitelijk, zo concludeert Bruneel, vond de politiek theater een zinloze bezigheid. Voor theater in de steden bestond bij het centraal gezag echter meer coulance omdat het de jeugd juist afhield van gevaarlijkere verleidingen en het vertier bood aan reizigers, die goed waren voor de lokale economie.

Een jongere vorm van stedelijk vermaak wordt geboden door de dierentuin. Het dierenpark in de Jardin des Plantes uit 1793 geldt doorgaans als vroegste voorbeeld. De publieke toegankelijkheid en de presentatie van de dieren in het decor van een Engelse landschapstuin werd in heel Europa nagevolgd, ook in de dierentuin van Antwerpen uit 1843, zo begint Violette Pouillard haar artikel 'Le jardin zoologique et le rapport à la faune sauvage: gestion des "collections zoologiques" au zoo d'Anvers (1843 - vers 2000)', *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis* 89 (2011), 1193-1232. Meer dan in het ontwerp of de betekenis van de Antwerpse dierentuin in het stedelijk leven, is Pouillard echter geïnteresseerd in de dierentuin als laboratorium dat de relatie tussen mens en dier blootlegt. Haar studie van de geschiedenis van het beheer van de zoölogische verzamelingen reflecteert de veranderende perceptie van West-Europa van wilde dieren van koloniaal verzamelobject in te beschermen soort.

De laatste jaren wint de zintuiglijke waarneming van de stad aan wetenschappelijke belangstelling. Onderzoek naar de visuele waarneming heeft nog steeds het primaat, maar de interesse voor het stedelijk klanklandschap en de geur in de stad groeit. Dagboeken, brieven maar ook opgetekende herinneringen als die van Roel Steenbergen 'De geur van de stad', *Zwols Historisch Tijdschrift* 27 (2011) 85-90 zijn hiervoor belangrijke bronnen. Steenbergen neemt de lezer mee naar het Zwolle van de jaren vijftig van de twintigste eeuw en herinnert zich hoe gebouwen en straten elk hun karakteristieke geur hadden, die verbonden was met de bedrijvigheid in de stad. Pijpkaneel lag op de kade opgeslagen, ziekenhuizen roken naar lysol, rondom de hoefsmederij hing een schroeilucht en smerige stank kwam van de pleetonnetjes die de reinigingsdienst wekelijks ophaalde. Deze praktijk verdween pas begin jaren zeventig definitief en daarmee verdween de laatste indringende geur uit de stad. Het tegenwoordige Zwolle, constateert Steenbergen, is vergeleken met dat van zijn jeugd vrijwel geurloos geworden.

Historische cultuur

Het vervalsen van officiële documenten behoorde tot de vaste geplogenheden van de historische cultuur van de middeleeuwen. In 'De Zutphense falsa (1059*-1209*) een eeuw na Tenhaeff. Oude en jongere misverstanden onder het mes', *Bijdragen en mededelingen Gelre* 102 (2011) 33-81 ontleedt Hein Jongbloed met kennes van zaken de herkomst van een aantal charters over de stad en het kapittel van Zutphen. Het lijvige artikel is zonder twijfel met kennis van zaken geschreven en bevat ook een aantal nieuwe inzichten over de machtsverhoudingen in en rond de middeleeuwse stad Zutphen, maar is niet altijd even licht verteerbaar voor lezers die niet helemaal op de hoogte zijn van de geschiedenis van deze Gelderse stad. Bram Vannieuwenhuyze mengt zich met zijn bijdrage 'De stadsplannen van Jacob van Deventer: staatsgeheim, koffietafelboek, handelswaar of beleidsinstrument', *Historisch-geografisch tijdschrift* 30 (2011) 130-135 in het debat over de oorspronkelijke functie van de stadsplannen van Jacob van Deventer. Geografen en historici zijn het onderling namelijk oneens of deze plannen nu voor militair dan wel bestuurlijk of commercieel gebruik zijn gemaakt. Vannieuwenhuyze wijst er in deze korte bijdrage op dat het misschien zinvoller is te spreken over de verschillende functies dan op zoek te gaan naar

hét oorspronkelijke doel van de plannen. Het is immers vrij aannemelijk dat de plannen van meet af aan verschillende functies hadden. Wel is het jammer dat Vannieuwenhuyze zijn argumenten door ‘plaatsgebrek’ niet echt kan staven, maar enkel verwijst naar eerdere publicaties, een aantal ongepubliceerde licentiaatsverhandelingen en discussies met studenten in het kader van colleges over de plannen van Jacob van Deventer. Daardoor blijft de lezer uiteindelijk wel wat op zijn honger zitten.

Marianne Eekhout wijst er in ‘De kogel in de kerk. Herinneringen aan het beleg van Haarlem, 1673-1630’, *Holland* 43 (2011) 108-119 op dat in Haarlem tijdens het laatste kwart van de zestiende eeuw een levendige historische cultuur ontstond over het beleg van de stad door de Spaanse troepen. Dat is een interessante vaststelling gezien prominente cultuurhistorici, zoals Willem Frijhoff en Joke Spaans, tot nu toe vooral de aandacht vestigden op de aandacht in het vroegmoderne Haarlem voor de bijdrage van de stedelingen aan de vijfde kruistocht. Frijhoff en Spaans argumenteerden dat de Haarlemnaren liever niet werden herinnerd aan de overgave aan de Spanjaarden. Eekhout laat zien dat in Haarlem inderdaad de herinnering aan het beleg van de Egyptische stad Damiate inderdaad werd levendig gehouden omwille van de grote rol van de Haarlemnaren, maar wijst er vervolgens ook op dat historici teveel op het belang van deze herinneringscultuur hebben gehamerd omdat aan deze historische gebeurtenis veel aandacht werd geschonken in de traditionele, hoge cultuur. Wie echter aandacht heeft voor andere culturele producten, zoals kerborden, ingemetselde kanonskogels, toneelstukken, mondelinge verhalen en vaandels, kan vaststellen dat ook het voor Haarlem slecht afgelopen beleg door de Spanjaarden een centrale plaats kreeg in de stedelijke historische cultuur.

Tijdens de negentiende eeuw was de historische cultuur vaak de inzet van een ware cultuurstrijd tussen verschillende ideologische strekkingen. Stijn Bussels en Bram Van Oostveldt maken in “‘Vlecht den Gentschen zoon een duurzame eerekroon!’ De inhuldiging van Lieven Bauwens’ standbeeld en de beeldconstructie van een vaderlijke arbeidersvriend’, *Brood & Rozen* (2011) 5-31 duidelijk dat het niet altijd liberalen en katholieken waren die tegenover elkaar stonden. De opkomst van de socialistische beweging zorgde er in Gent voor dat de liberalen de tot de verbeelding sprekende figuur Lieven Bauwens gingen recupereren. Dat resulteerde in de oprichting van een standbeeld in de Gentse binnenstad en de organisatie van een fakkeltocht en een inhuldigingsceremonie waarin zowel ondernemers als arbeiders een rol kregen. Hoewel recente studies aantonen dat een dergelijk beeld geen recht doet aan de historische werkelijkheid, zorgden de liberalen ervoor dat binnen dit gebeuren Bauwens werd neergezet als een vaderlijk en sociaal voelend figuur. Het verleden werd zo – weliswaar tevergeefs – ingezet om de opkomst van de socialistische beweging een halt toe te roepen.

De studie van drie generaties archivariissen uit de familie Feith stelt Pieter Huistra in staat om in ‘Feithelikheden. Groninger geschiedbeoefening, archivariissen en hun archiefstukken in de volle 19^e eeuw’, *Historisch Jaarboek Groningen* (2011) 52-67 de ontwikkeling van het Groningse archiefwezen tijdens de negentiende eeuw te schetsen. Uit deze studie komt naar voren dat het archief evolueerde van een gesloten verzameling officiële papieren naar een open, publieksgericht instituut. Hoewel de auteur de klemtoon legt op de evolutie van het Groningse archief, wordt de lezer duidelijk maatschappelijke veranderingen verantwoordelijk waren voor deze heroriëntering. Openbaarheid van bestuur amper aan de orde was aan het einde van de achttiende eeuw, maar doorheen de negentiende eeuw verdween de behoefte om de archiefstukken geheim te houden voor het publiek omwille van het mogelijke politieke gebruik van officiële archiefdocumenten. Daarom gingen de archivariissen zich in Groningen steeds meer bezighouden met het toegankelijk maken van hun verzameling en uiteindelijk gingen ze – zij het nog met enige terughoudendheid – de deuren van archief zelfs open zetten voor bezoekers.

Een soortgelijke ontwikkeling zette zich ook in Rotterdam door bij het ontstaan van het Maritiem Museum. Frits Loomeijer, algemeen directeur van het Rotterdamse Maritiem Museum, legt in ‘Het Maritiem Museum Rotterdam op zijn plaats gezet. Anderhalve eeuw “maritiem bewustzijn” in Rotterdam’, *Rotterdams Jaarboekje* 9 (2011) 150-179 uit dat dit museum zijn ontstaan te danken heeft aan de negentiende-eeuwse financiële problemen van de Koninklijke Nederlandsche Yachtclub. Een niet sluitende jaarrekening leidde er in 1845 immers toe dat de private collectie van de club tegen betaling open werd gesteld voor het publiek. Het zou echter nog tot de jaren zeventig duren vooraleer het museum echt mikt op een groot publiek, voordien mikte men vooral op leerlingen van de zeevaartschool en andere geïnteresseerde met een maritieme achtergrond. Doorheen het artikel maakt Loomeijer duidelijk dat de ontwikkeling van het museum één lange zoektocht was naar een eigen imago, identiteit en doelstelling. Na de oprichting moest het Maritiem Museum immers opboksen tegen verwante instellingen zoals het in Amsterdam opgerichte Nationaal Scheepvaart Museum, het Rotterdamse Museum voor Land- en Volkenkunde en het – eveneens Rotterdamse – Nationaal Instituut voor de Scheepvaart en Scheepsbouw.

Imago en identiteit

Jaarboek Numaga 57 (2010) is gewijd aan het imago van Nijmegen. Aanleiding voor dit thema zijn de besprekingen van Nijmegens stadsgeschiedenis² door Pim Kooij en Willem Frijhoff in het voorgaande *Jaarboek*. Beiden signaleerden dat vraagstukken over Nijmegens beeldvorming en identiteit in de nieuwe stadsgeschiedenis ontbraken. De zeven artikelen in het *Jaarboek* beschrijven hoe Nijmegen in de loop van de geschiedenis verschillende identiteiten aannam. Opmerkelijk is dat een bijdrage over de Nijmeegse Vierdaagse ontbreekt, terwijl dit jaarlijkse massa-evenement veruit de belangrijkste associatie met Nijmegen is bij zowel bewoners als bezoekers. Ook de Waalbrug, het beeldmerk van de stad dat op elke ansichtkaart prijkt, wordt niet behandeld. Maar het belang van de brug en de Waal voor het zelfbeeld van de stad was reeds aan de orde gekomen in het *Jaarboek* van 2009.

Het vroegste beeld van Nijmegen, van een door de Romeinen gestichte marktplaats, ligt in de naam *Noviomagus* (‘nieuwmarkt’) besloten, beschrijft Mark Driessen in ‘Noviomagus: Mijn eigen Nijmegen’, 21-55. Met de latere burgerlijke nederzetting in Nijmegen-West, *Ulpia Noviomagus Batavorum*, nam de stad een dubbele identiteit aan door in naam zowel met keizer Marcus Ulpius Traianus verbonden te zijn, als met de lokale Bataafse bevolking.

Jac Geurts wijst in ‘Nijmegen in de zestiende eeuw. Een stad en haar mythen’, 39-57 op het zelfbewustzijn van Nijmegen, dat zich vanwege zijn actieve politieke rol in het hertogdom Gelre bijkans dat positie van hoofdstad aanmat. Toen Gelre in 1543 werd ingelijfd bij de Habsburgse Nederlanden verzette Nijmegen zich tegen het centrale gezag. Karel V werd bij zijn Blijde Inkomst in Nijmegen weliswaar met alle eerblijven ontvangen, maar de route en het decoratieprogramma bevatten talloze verwijzingen naar Nijmegens oude stedelijke rechten. Met de wederopbouw van de muren en poorten van de tegen de stad aangelegen middeleeuwse Valkhofburcht, liet Karel V zijn autoriteit echter gelden. Het Valkhof, dat in de beleiving van de Nijmegenaren hun stadsburcht was, werd weer een dwangburcht.

Nijmegens relatie met het hertogdom en later de provincie Gelre bleef omstreden. In 1796 brak de provincie, op instigatie van een aantal andere Gelrese steden de Valkhofburcht af. Het park dat het stadsbestuur ervoor in de plaats liet aanleggen, bevatte tal van verwijzingen naar de historische situatie en bood zo enige troost voor de Nijmegenaren, aldus Sandra Langereis in ‘Valkhofpark en Kronenburgerpark: het groene visitekaartje van het

² H. Bots e.a. (red.), *Nijmegen. Geschiedenis van de oudste stad van Nederland* (Wormer 2005).

negentiende-eeuwse stadsbestuur', 59-73. Het Kronenburgerpark uit 1882 representeerde een ander soort stad. Ook dit park lag op een voormalige vesting, maar ditmaal was de afbraak daarvan toegejuicht omdat Nijmegen wilde uitbreiden. In aansluiting op de landelijke trend werd het beeld gegeven van een aantrekkelijke, groene woonstad.

Het twintigste-eeuwse imago van Nijmegen als katholieke en linkse stad wordt gereconstrueerd in de artikelen van An Brabers, 'Het katholieke imago van Nijmegen 1850-1965. 'Die van Nymeghen zijn er immer op uit om een verkeerden indruk te geven hunner verdiensten', 75-95 en Peter van der Heiden en Jonn van Zuthem, 'Een modelboerderij voor de rest van Nederland? Nijmegen als 'linkse stad' in de jaren zeventig', 97-111. Ironisch genoeg was het stadsbestuur bij geen van beide imago's betrokken, maar waren het respectievelijk de katholieke colleges, universiteit en zorginstellingen en vanaf de jaren zeventig een kleine, maar sterk georganiseerde linkse beweging die het beeld van Nijmegen als rooms en links bepaalden.

Het huidige stadsbestuur bemoeit zich weer actief met de beeldvorming van Nijmegen. De slogan van het citymarketingprogramma, 'Altijd Nijmegen', moet een eerbiedwaardige, eeuwenoude alsook dynamische en innovatieve stad evoceren. In 'De oudste stad van Nederland? Imago en marketing van het moderne Nijmegen', 113-125 van Gert-Jan Hospers, André Voutta en Jan Loges wordt opgemerkt dat dit doel met bijvoorbeeld het online aanbod 'Spannende Geschiedenis' wonderwel bereikt wordt. Via hun mobiele telefoon kunnen bezoekers zich in woord, beeld en geluid laten informeren over de historische betekenis van een plek. De moderne technologie helpt zo het gebrek aan fysieke overblijfselen uit de Romeinse tijd in Nijmegen te compenseren. De aansporing van de auteurs om te leren van de strategieën van de Duitse stad Triër, dat juist over spectaculaire Romeinse monumenten beschikt, komt daarom wat merkwaardig over. Slechts twee procent van de dagtoeristen komt naar Nijmegen omwille van de historie, staat in een door de auteurs aangehaald publieksonderzoek. Een kritische reflectie op de sterk historische insteek van Nijmegens citymarketingprogramma was wellicht meer op zijn plaats geweest.

In de laatste bijdrage van het jaarboek pleit Lennert Savenije voor het loslaten van het wat hermetische beeld van Nijmegen als oudste stad, en in plaats daarvan het historisch en toekomstig potentieel van Nijmegen als grensstad te verkennen. In 'Nijmegen: stad met een grensoverschrijdend verleden. Een nieuw onderzoeksperspectief voor de oudste stad van Nederland', 127-133 laat Savenije zien hoe bepalend de ligging van Nijmegen, dichtbij Duitsland en op de grens tussen Noord- en Zuid-Nederland voor zijn identiteit is.

In tegenstelling tot de diverse imago's van Nijmegen, is dat van Eindhoven sinds de negentiende eeuw opmerkelijk stabiel. De connotatie van Eindhoven met *Ville Lumière* heeft in de loop van de twintigste eeuw echter wel een nieuwe inhoud gekregen, zo beschrijft Hans Schippers in 'Eindhoven, lichtstad voor altijd' in *Groniek* 192 (2012), 167-179. Eindhoven ontwikkelde zich rond 1900 door de vestiging van de Philipsfabriek, destijds de derde gloeilampenproducent in Europa, tot een typische *company town*. Met haar fabrieksgebouwen, laboratoria en Philipsdorp, een woonwijk voor de werknemers, domineerde Philips het stadsbeeld. De modernistische Lichttoren, waarin de brandduur van lampen werd getest en die dag en nacht zichtbaar was in heel het centrum, was een icoon. De verplaatsing in 1997 van het internationale hoofdkantoor naar Amsterdam markeerde de terugtrekking van de Philipsfabriek uit de stad. Eindhoven greep de aanwezigheid van Philips' onderzoekslaboratoria, de Technische Universiteit en de *Design Academy* aan om zichzelf opnieuw uit te vinden en profileert zich nu als een hoogwaardig en experimenteel centrum voor techniek en cultuur. In samenwerking met Philips werd een *High Tech Campus* ontwikkeld en het internationale artistieke *Glow Festival* trekt jaarlijks tienduizenden bezoekers. Zij moeten bijdragen aan Eindhovenens uitstraling van een open, 'verlichte' stad.

Terwijl Eindhovenens zelfbeeld hoofdzakelijk door één onderneming bepaald werd, was het collectief van stedelijke ambachtsmeesters en oligarchische stadsbesturen de drager van de identiteit van de steden in de Zuidelijke Nederlanden ten tijde van het Ancien Régime. Philippe Guignet betoogt in 'Les facettes contrastées des identités urbaines aux temps modernes (France du Nord et midi de la Belgique)', in *Brusselse Cahiers* 43 (2011-2012), 25-41, dat de twee noodzakelijke voorwaarden voor identiteitsvorming - namelijk de macht om zich te organiseren en een collectief gedeeld waardensysteem - in alle steden van de Zuidelijke Nederlanden in zo sterke mate aanwezig was, dat zich een herkenbare, zelfbewuste groep van 'bonnes villes' aftekende. Pas rond 1750 veranderde deze situatie, toen de Verlichting de oude waarden ter discussie stelde en de stedelijke economieën op de proef werden gesteld door de textielindustrie op het platteland.

Een meer specifieke invulling van imago en identiteit wordt gegeven in het *Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis* 89 (2011), tevens *liber amicorum* voor Jean-Marie Duvosquel, hoogleraar Middeleeuwse Geschiedenis aan de Université Libre de Bruxelles ter gelegenheid van zijn vijfeenzestigste verjaardag. Diverse artikelen rond het thema 'steden en dorpen: organisatie en voorstelling van de ruimte' belichten de complexe relatie tussen ruimte en identiteit. Zo verklaren Marc Boone en Élodie Lecuppre-Desjardin in 'Espace vécu, espace idéalisé dans les villes des anciennes Pays-Bas bourguignons', 111-128 zich schatplichtig aan Jacques Le Goff. Diens onderscheid tussen de materiële, archeologische stad en de mentale stad, zoals die in artistieke en literaire representaties verbeeld wordt, wordt door de auteurs geoperationaliseerd in hun analyse van de sterke 'persoonlijkheid' van de Bourgondische steden in de Nederlanden. Een heel andere invalshoek heeft het artikel van Jean-Marie Cauchies, 'Le « cri » et l'espace urbain: bretèches et publication dans les villes des anciens Pays Bas, 167-190. Aan de hand van de plaatsing, vormgeving, het decoratieprogramma en het functioneren van één enkel architectonisch element, de loggia op het stadhuis, beoefent Cauchies een archeologie van het recht. De loggia, waar rechtsuitspraken bekend werden gemaakt, representeerde de stad als collectief. Het was de plek waar de wederzijdse relatie tussen bewoners en bestuur publiekelijk bekrachtigd werd.

In het lezenswaardige 'Autonomie et inclusion d'un espace: les detours de l'appartenance du quartier de La Chapelle à la ville de Bruxelles (XIIe-XIVe siècle)', 69-94, betogen Claire Billen en Chloé Deligne dat de voorstelling van de stad als een homogene eenheid die zich rondom een oorspronkelijke kern geleidelijk heeft uitgebreid, een sociaal-politieke constructie is. Hun studie van het dorp La Chapelle, dat in de eerste helft van de veertiende eeuw door Brussel werd ingelijfd, laat zien dat die eenheid bevochten en continue verdedigd moest worden. Als nieuwe wijk kwam La Chapelle weliswaar binnen de tweede muur te liggen en viel ze onder Brussels fiscaal en juridisch systeem, maar een eeuw later had ze nog steeds een eigen signatuur en de reputatie opstandig te zijn. Dit blijkt onder meer uit het banket dat de nieuwe hertogen van Brabant in 1428 speciaal voor de bewoners van La Chapelle organiseerden als onderdeel van hun charmeoffensief de wijk voor zich te winnen.

Ook in Claude Bruneel 'Quartiers reconnus ou délaissés. Bruxelles au fil des pages du *Guide fidèle* (1757-1775), 149-166 bestaat Brussel uit een heterogene verzameling wijken. Bruneels belangrijkste bron is de vanaf 1757 jaarlijks uitgegeven *Almanach nouveau* van drukker Jean Moris. Deze moest bezoekers en inwoners een zo compleet mogelijk beeld te geven van alle mogelijke relevante beroepen in de stad, van apothekers, bankiers en componisten tot fruitverkopers en wol- en zijdeververs. De adressen van deze economische activiteiten tonen niet alleen een duidelijke sociale stratificatie van wijken, maar ook welke wijken buiten deze orde vallen en te armoedig zijn om te worden opgenomen.

Jean-Marie Sansterre richt de blik ver buiten Brussel, op Constantinopel. Met zijn bijdrage 'Percevoir ou imaginer un espace urbain et suburbain extraordinaire aux XIe-XIIe siècles: Constantinople d'après quelques textes occidentaux', 701-709 beoogt hij de kloof te

overbruggen tussen twee belangrijke, maar uiteenlopende beelden die van het elfde en twaalfde-eeuwse Constantinopel bestaan en die volgens Sansterre gevoed zijn door de overgeleverde teksten uit die tijd. Chroniqueurs van de vierde kruistocht gaven nauwkeurige en gedetailleerde beschrijvingen van de stad, maar hadden vooral oog voor haar heiligdommen, terwijl de romanschrijvers van die tijd alle verwijzingen daarnaar juist weglieten. Zij idealiseerden Constantinopel in hun beschrijvingen als een stad van overvloed en rijkdom, gelegen aan een machtige haven en omgeven door een overvloedig landschap.